

Magnus Håkonsson Lagabøtes landslov

Loven som samlet Norge og nordmennene, og som formet de norrøne landene vest i havet

Av Steinar Imsen

Det er snart 750 år siden Magnus Lagabøtes landslov ble lovtatt for alle landets lagdømmer. Vi nærmer oss jubileumstid, og mange har lenge forberedt feiringen. Et stort prosjekt om Landsloven skal være slutført til 2024, og i 2018 utga Arkivverket en tobinds tekstkritisk utgave av Landsloven. Ved siden av Eidsvoll-grunnloven av 1814 er Magnus Lagabøtes landslov det viktigste enkelt-dokumentet i vårt lands historie. Målet her er å belyse lovbokas historiske betydning.

Litteraturen om Landsloven og de norske lovene i middelalderen er omfattende. Jeg kan bare fare med harelabbe over noen sentrale spørsmål: Hvilken rolle spilte kongemakten i lovgivningsarbeidet? Hvilke samfunnsinteresser skulle loven tjene, og hva kan loven fortelle om forholdet mellom øvrighet og menigmann? Hva kan vi mene om de andre lovbøkene som har fått Magnus Håkonssons navn? Hvilke samfunnsmessige konsekvenser fikk det nye lovverket på kort og lang sikt? Og endelig, hva med Landsloven og kongens rike utenfor Norge?

Kongen og landets lover

Frosta 1274

Sommeren 1275 fór kong Magnus fra Bergen til Nidaros og med ham dronninga og

Kongehode fra den gotiske delen av Stavanger Domkirke, som ble bygd etter brannen i 1272. Man har antatt at det dreier seg om Magnus Lagabøte (født 1. mai 1238 - død 9. mai 1280). Foto: Morten Stige, Riksantikvaren, her etter Steinar Imsen, Rex Insularum, Bergen 2014.

sønnene deres, forteller den islandske presten Góttskalk Jónsson, som videre kan opplyse at det kongelige følget først dro til Frostatinget. Årstallet er sannsynligvis feilskrevet. Det må være 1274 ettersom erkebiskop Jon Raude

Tinghaugen på Logtu på Frosta. Frostatinget var trøndernes gamle fellesting. Det lå i Strindafylke, som var ett av de 8 fylkene i det opprinnelige Trøndelagen. Bautaen i midten bærer innskriften «Med lov skal land bygges, og ikke med ulov ødes», som er hentet fra Frostatingsloven av 1260. Dette sitatet holdes ofte fram som et uttrykk for nordmennenes sterke rettsfølelse, men det forekommer allerede i Jyske Lov fra 1240, og er opprinnelig et lån fra Digesta, som var en del av keiser Justinians store romerrettsprosjekt fra 530-åra. Foto: forfatteren.

ikke nevnes. Han var på kirkemøtet i Lyon sommeren det året og hadde samtaler med paven, og kom ikke hjem før seint på høsten. Erkebiskopen ville sjølsagt ha vært til stede ved kongebesøk, og han ville vært nevnt i notisen fra Gottskalkannalene (årbøkene). De ble skrevet på 1500-tallet, men bygger på et fragment av en tapt kopi av Magnus Lagabøtes saga fra 1390-åra.¹ Ingen av de andre islandske annalene rapporterer om kongebesøk i Trondheim i 1275. Derimot fortelles det i flere av dem om kraftige haglbyger i Trøndelag sommeren 1275.

Etter møtet på Frostatinget dro kongen innover fjorden til Levanger. Deretter seilte han til Nidaros, og på Svitunsvåkedagen (2. juli) holdt han Øreting, hvor han lot lyse fyrstetitlene til sønnene sine, fortelles det. Året før (1273) hadde kong Magnus på en stormannsforsamling i Bergen gitt Eirik og Håkon Magnussønner henholdsvis kongsnavn og hertugnavn. Det gjaldt å sikre tronfølgen og forhindre strid mellom kongssønnene når den tid kom, at tronen ble ledig. Og ettersom Øretinget i 1260 hadde fått offisiell status som rikshyllingsting, er det rimelig å anta at

¹ Sturla Þórðarsson, som avsluttet arbeidet med Håkon Håkonssons saga i 1265, forfattet også den nå tapte Magnus Lagabøtes saga. Sagaen ble trolig skrevet i åra rett før eller etter kong Magnus' død i 1280.

kongen så snart som mulig ønsket å få de to kongssønnenes nyervervede status offentlig bekreftet der. En kongehylling ville normalt ha krevd erkebiskopens nærvær. Men det var bare en offisiell kunngjøring av kongens vedtak om å gi kongens sønner fyrstetitler som fant sted på Øretinget. Erkebiskop Jon hadde alt under møtet i Bergen i 1273 gitt sin støtte til kongens beslutning. Kong Magnus var for øvrig godt kjent i Trøndelag. Morsslekta hans kom fra Rissa, og mora, Margrete Skulesdatter, hadde tilbragt sine siste år i Reins kloster, som var grunnlagt av Skule Bårds-son. Den seinere Olavsmessedagen (3. august) seilte kongen og følget hans tilbake til Bergen, slutter Góttskalk.²

«Denne boka ble lovtatt på Frostatinget jonsokdagen (24. juni) da det var gått ett tusen to hundre og syttifire år fra Kristi fødsel i det ellefte regjeringsåret til kong Magnus», heter det avslutningsvis i et av manuskriptene til Magnus Håkonssons landslov. Ei uke tidligere (17. juni) var den samme lovboka blitt sanksjonert på Gulatinget. Kongen kan også ha vært der før han dro videre til Trøndelag. En kilde opplyser at lovboka var sanksjonert på alle landets lagting 8. september, skjønt det hersker uenighet om datoen for de to sønnafjelske lagdømmene; det kan ha drøyd helt til 1276 eller 1277. Siden skulle Magnus få tilnavnet «lagabøte» (det vil si han som bøtte på, forbedret, landets lover). Landsloven måtte med andre ord vedtas av lagtingene for at den kunne tre i kraft. I prinsippet var det folkets representanter som hadde det siste ordet.

Det finnes ingen kilder som kan fortelle om de norske lagtingsmennenes reaksjon på den

nye loven. Kong Magnus har neppe møtt noen motstand på Frostatinget, slik tilfellet var på Island. Da Landsloven få år seinere ble innført der, ble det et fryktelig spektakkel og åpen motstand mot enkelte av kongens forslag. Islendingene nektet å godta deler av den nye lovboka. Kongens sendemann, yrkesdiplomaten Lodin Lepp, ble «svært hissig over at bøndene gjorde seg så viktige, at de tenkte på å gi lover i landet, lover som kongen alene skulle rå for», fortelles det i biskop Arnes saga. Det endte med at forhandlingene om deler av loven skulle fortsette mellom islendingene og kongen i Norge. Loven ble likevel sanksjonert av Alltinget.

Det opprinnelige Frostatinget hadde vært et felles allemannsting for det «egentlige» Trøndelag, det vil si de fire inntrønderske og fire uttrønderske fylkene Sparbyggjafylke, Eynafylke, Værdølafylke, Skeynafylke, Stjordølafylke, Strindafylke, Gauldølafylke og Orkdølafylke. Tingets historie kan spores langt bakover i tid. Men 1200-tallets Frostatingslag dekket et langt større område. Både Namdalen, Romsdalen og Nordmøre sognet nå til lagdømmet, så også Oppdal. Fosen ble regnet som en del av Nordmøre helt fram til ca. 1500. Allerede i 1223 sies det i Håkon Håkonssons saga at både Hålogaland og Jemtland hørte til Frostatingelagen, men de hadde egne lagmenn, og trolig også egne landsting. I alle fall var hålogalendingene og jemtene ikke representert på Frostatinget.

Vågan var i høymiddelalderen det viktigste tinget for den nordligste landsdelen, mens Steigen med tida ble hovedting og lagmannssete i Nord-Norge. I Jemtland ble tinget

² Den seinere olavsmessedagen viser til St. Olavs translasjonsdag, det vil si den dagen da helgenkongens lik ble overført fra sandmølen ved Nidelva til Klemenskirken (3. august 1031).

holdt på Frösön, hvor det også var kongsgård. Lagmannen i Hålogaland har trolig mottatt den nye lovbooka snart etter 1274. Et eksemplar av frostatingsversjonen av Landsloven var fortsatt i bruk på Steigen i 1577. Når den norske landsloven ble innført i grenselandet mot Sverige, er uvisst, men det har trolig skjedd under Håkon V Magnusson, Magnus Lagabøtes yngste sønn (konge 1299-1319). Da ble jemtene tilgodesett med egne lovbestemmelser om elgjakt. Jemtland ble en fullt integrert del av Norge først etter 1570, ettersom landskapet fram til da var en del av den svenske kirken. I tillegg til at Frostatinget nå omfattet langt mer enn det opprinnelige Trøndelag, var tinget blitt et representasjonsting. Hvert fylke oppnevnte nå delegater (nemndemenn) til tinget. Ifølge Landsloven skulle tingmennes utgifter ved tingreisen dekkes av en egen kasse, kalt bondekassen.

De «egentlige» trønderne har likevel fått beholde sitt eget ting. Frostatingsloven fra 1260 bestemmer nemlig at alle menn fra de åtte fylkene, de som hadde arbeidsfolk til å ta seg av gårdsstellet hjemme, skulle møte på Øretinget i Trondheim hver tolvte måned en halv måned før jonsok. Den som overså møteplikten, skulle bøte en hel mark målt i brent sølv. Liksom det gamle Frostatinget skulle altså Øretinget tjene som et allemannsting. Også bymennene i Trondheim har trolig holdt ting på Øra utenfor byen.

Landsloven ble altså sanksjonert av Norges fire lagting, og de enkelte utgavene av lovbooka har fått navn etter dem. Frostatingsutgaven kalles derfor også for Frostatingsloven. Men til forskjell fra de tidligere lagdømmelovbookene, som hadde vært forskjellige, var de nye ensartet. I samtidas Europa var det ellers bare kongerikene Sicilia og Castilla som

Frostatingets segl, sannsynligvis skåret og autorisert til bruk i 1274. Tegning av Hallvard Trættemberg, Riksarkivet, etter voksavtrykk på et diplom fra 1453 (Diplomatarium Norvegicum, bd. VIII, 349). Seglet måler 70 mm i diameter, og bærer omskriften SIGILLUM: COMMVNITATIS: DE: FROSTOTHING. Det viser kongen på trone, som overrekker lovbooka til lagmannen, til venstre, og til høyre lagtingets domsutvalg (lagretten). Under ser vi to bueskyttere og noen planter, som ifølge Trættemberg symboliserer Trøndelagens vidstrakte landskap med «alle innbyggere», og skog og dyr.

hadde ens lov for hele riket. Svenskene fikk sin landslov først omkring 1350, og det skulle drøye mer enn fire hundre år før danskene fikk en felles lovbook.

Frosta 1260

Sommeren 1274 var ikke første gang Magnus Håkonsson besøkte Frostatinget. Håkon Håkonssons saga kan fortelle at da kong Håkon fór til Trøndelag ved olsokleite 1260, var Magnus med. Ankomsten i Trondheim var for øvrig ikke u dramatisk. Da kongen skulle legge til oppe i Nidelva, dreiv skipet hans mot øra rett overfor Bakke. Denne gangen var erkebiskopen i byen, og det fortelles at han

rodde bort til kongen og tilbød hjelp med å få skipet av grunnen, men kongen avviste tilbudet. I stedet lot kongen sette støtter under skipet så det ikke skulle velte, når det tok til å fjære. Da det flødde, ble skipet liggende flott. Kongen la da til i byen.

Stemningen ble ikke bedre etter at kongen var kommet i land, selv om erkebiskopen møtte ham med full prosesjon og viste ham all den heder som tilkom en konge. Kongens slette lune skyldtes trolig uenighet om hvem som skulle utnevnes til biskop i Hamar. Magnus, som var en fredens mann, forsøkte å mekle mellom faren og erkebiskopen, uten at det hjalp. Kongen fikk det som han ville, og Gilbert, som hadde vært erkegedekan på Shetland og kongens klerk, fikk stillingen. Viljen sin fikk nok Håkon også da han seinere på sommeren møtte tingmennene på Frosta.

Der fikk han vedtatt en rekke nye lover. Viktigst var trolig bestemmelsene om landefreden. Særlig var kongen opptatt av å begrense manndrapene. Den som dreper sakesløs mann, har forbrutt gods og fred, heter det, og han skal være utleg og ugild. Det vil si at drapsmannen ved selve gjerningen var fredløs, og dermed uten noen form for rettsbeskyttelse. Sannsynligvis ble han tatt av dage. Hevn på uskyldig slektning av drapsmann skal være ubotemål, heter det videre. Ubotemål betydde at gjerningen i prinsippet ikke kunne straffes med bøter. Med andre ord ble ætthevn (blodhevn) forbudt, men fortsatt kunne kvinnekrenking hevnes, og drapsmannen kunne drepes av den dreptes etterlatte. Det skulle også være ubotemål å rømme med en annen manns kone, og seksuell omgang med dyr skulle straffes med gjelding og fredløshet. Disse og flere andre bestemmelser som gjaldt alvorlig kriminalitet, ble tatt inn i den nye

Frostatingsloven, som trolig er blitt sanksjonert på det samme møtet. Det er nok denne lovboka det siktes til i Håkon Håkonssons saga, når kongens meritter regnes opp ved slutten av sagaen. «Han lot skrive den boka som nå blir kalt Nyloven», heter det. Håkons saga ble skrevet få år etter hans død på oppdrag av Magnus Lagabøte.

En annen ny lov som er blitt vedtatt på det samme møtet, «med samtykke fra kong Magnus Håkonsson, erkebiskop Einar, lyd-biskopene og alle kongsmenn og frostatingsmenn», ble derimot ikke ført inn i den nye lovboka, trolig fordi den skulle gjelde for hele riket, og ikke bare Frostatingslagen. Det gjaldt tronfølgen, som heretter skulle være arvelig, og tronskiftet, som skulle gjennomføres som en rikshylling på Øretinget. Men denne tronfølgeloven er trolig blitt tatt inn i de reviderte lagdømmebøkene som Magnus arbeidet med fram til 1269. I alle fall finner vi den i islendingenes nye lovbok fra 1271 (Járnsiða), som igjen er en islandsk versjon av den reviderte Gulatingsloven fra 1267. Bortsett fra kristenretten er denne gulatingslovboka tapt. Det gjelder også de reviderte lovøkene for Øst-Norge. Forsamlingen som vedtok den nye tronfølgeloven, må kunne karakteriseres som et riksmøte. Det sier sitt om den status Frostatinget hadde på 1200-tallet.

1260-boka er den eldste bevarte lovoka for Frostatingslagen, og også den første norske lovoka som er utstedt i en konges navn. Det sies ingenting i lovoka om lovtaking på tinget. Men det understrekes at kongen har hentet råd hos landets fremste menn, også blant geistligheten. I Frostatingsloven står kongen for første gang åpent fram som landets lovgiver.

Ifølge Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes stammer trolig de fleste bestemmelsene i den nye lovboka fra ei eldre, tapt lovbok for Frostatingslagen, som vi derfor bare har indirekte kjennskap til. I Sverres saga (ca. 1200) kalles denne eldre Frostatingsloven for Grågås, og ifølge sagaen, skal den ha blitt til på initiativ av Magnus den gode, Olav den helliges sønn. Det er sannsynligvis ikke rett, men det har utvilsomt eksistert ei eldre frostatingsbok. Den kan ha blitt til i første halvdel av 1100-tallet, kanskje alt i Olav Kyrres tid på slutten av 1000-tallet, skjønt mest sannsynlig ble den nedskrevet 1160-70-åra, samtidig med den eldre Gulatingsloven. Hagland og Sandnes har redegjort for de forskjellige kronologiske lagene i Håkon Håkonssons Frostatingslov.

Håkon Håkonssons lovbok framstår som en kompilasjon (sammenstilling) av gammel og ny rett, skjønt den er bedre systematisert enn de eldre lovbøkene, og den bærer sterkere preg av kanonisk og dels romersk rett.³ Med sin inndeling i bolker peker Håkon Håkonssons lovbok framover mot Landsloven. I 1260-lovboka finner vi også bestemmelser som klart står i strid med den monarkiske ånden i innledningsbolken. Denne bolken svarer stort sett til de nye lovbestemmelsene om landefreden. Disse ble vedtatt under møtet på Frosta. Det gjelder eksempelvis lovens unike opprørsparagraf:

«Ingen mann skal gjera valdsverk mot andre,

kokkje kongen eller nokon annan mann. Men om kongen gjer det, då skal det skjerast pil og lata pil fara innom alle fylke, og ein skal fara etter han og drepa han, om ein kan få tak på han. Men om han kjem seg unna, då skal han aldri komma att i landet. Og kvar den som ikkje vil fara etter han, skal bøta tre merker, og samleis den som let pila stansa.»

Loven har tilsvarende bestemmelser om motstand mot jarl og lendmann. (overs. ved J.R. Hagland og J. Sandnes).

Opprørsbestemmelsene ble ikke tatt inn i Landsloven. Det er i det hele tatt oppsiktsvekkende at de fikk komme med i Håkon Håkonssons lovbok. Verken Håkon eller Magnus kan ha ønsket å legalisere undersåttelig ulydighet og kongedrap. Bestemmelsen er trolig eldgammel, mange antar at den kan føres bakover til 900-tallet. I samsvar med dette mener Jørn Sandnes at opprørsparagrafen har rot i gamle nordiske og germanske rettsforestillinger, og at den ble brukt til å legitimere trøndernes kamp mot Olav Haraldsson sommeren 1030. Sandnes ser med andre ord slaget på Stiklestad som en lovhjemlet begrenset straffreaksjon mot en konge som hadde satt seg ut over gammel rett. En tilsvarende rettsoppfatning har nok også bøndene andre steder i Norge delt ennå i begynnelsen av Håkon Håkonssons kongstid, to hundre år etter slaget på Stiklestad. Ifølge Håkon Håkonssons saga skal det i 1217 ha vært sendt hærpil rundt i bygdene på Follo. Bøndene møtte

³ Med kanonisk rett forstås den kirkelige fellesretten slik den ble utviklet i den latinske kristenheten i høymiddelalderen. Den kanoniske retten har sitt opphav i seinantikken, og den har også tatt opp i seg viktige sider ved den gamle romerske retten. Arbeidet med å systematisere kirkeretten skjøt fart på 1100-tallet sammen med pavedømmets omdannelse til et kirkelig imperium på 1200-tallet. Med romerrett menes den retten som bygger på den systematiske innsamling og redigering av eldre romersk rett (*Corpus juris civilis*), som ble gjennomført under keiser Justinian (527-65). Romerrettsstudiet kom for fullt i gang først på 1200-tallet, og Universitetet i Bologna ble et viktig senter for studiet av romerretten. Også nordmenn har studert der. Romerrettsstudiet skulle gi opphav til ideer om den suverene hersker og peker framover mot 1600-1700-tallets eneveldige monarkier.

fullt væpnet på tinget, der de drepte kongens sysselmann. Noen østnorsk lovbok fra tida før 1274 har vi ikke bevart, men folloværingenes aksjon kan tyde på at trøndernes opprørsrett ikke har vært så enestående, som vi gjerne tror.

Kongen og lovboka

Planer om revisjon av landets lovbøker lå sannsynligvis allerede på tegnebrettet ved slutten av Håkon Håkonssons regjeringstid. Kongen skal visstnok ha tumlet med slike planer alt i 1240-åra. Som medkonge fra 1257, og kronet konge fra 1261, må vi tro at Magnus har kjent til dette. Han var da også med da Frostatingsloven ble vedtatt. Etter farens død i 1263 gikk han i gang med å revidere de gamle lagdømmelovbøkene. I 1269 var det bare farens Frostatingslov som gjensto, men i Trøndelag møtte han motstand, ikke fra bøndene, men fra erkebiskopen, Jon Raude. Både i de reviderte lovbøkene for Borgartingslagen, Eidsivatingslagen og Gulatingslagen hadde Magnus tatt med kristenrettene. Det ønsket han også gjøre i Frostatingslagen, men det godtok ikke erkebiskopen. Kristenretten var et kirkelig anliggende, hevdet han, og kong Magnus ga etter. Han la til side de opprinnelige planene og valgte å utarbeide ei felles lovbok for hele riket, uten kristenretter. Det er denne Landsloven som ble sanksjonert på lagtingene i 1274.

I det innledende kongebrevet til Landsloven fortelles det at da de viseste menn i Frostatingslagen, Gulatingslagen, Eidsivatingslagen og Borgartingslagen fikk nyss om at kongen syslet med å forbedre rikets lovbøker, hadde de bedt om å få del i reformarbeidet. Lagtingsmennene hadde så «dømt» kongen til å gjennomføre revisjonen av landets lover sammen med sine beste rådgivere. Det vil si at kongen hadde fått tingfolkets mandat til å

revidere lovbøkene. Kongen var i prinsippet ikke suveren lovgiver, slik de dansk-norske enevoldskongene ble etter 1660. Middelalderens norske konger sto under loven. Bare ett sted i loven står det at kongen sto over loven. Det var i tilfelle domstolene ikke kunne bli enige om lovtolkningen. Da kunne kongen ta den endelige avgjørelsen. Vi må likevel anta at kongen hadde faktisk lovgivningsmyndighet, og at menigmann trolig ikke har hatt særlig innflytelse på arbeidet med den nye lovboka, skjønt deler av loven har nok vært gjenstand for forhandlinger.

Kongen har hatt gode medarbeidere. Flere av rådgiverne var velskolerte og bereiste. En av dem var lendmannen Audun Huggleiksson, som biskop Arne i Skálholt (biskop 1269-98) regnet som rikets mest rettslærde mann. Etter 1280 var Audun også fremst i riksstyret sammen med enkedronning Ingebjørg mens kong Eirik Magnusson var mindreårig, og han ble jevnlig brukt som kongelig sendemann. I 1295 forhandlet han med kong Filip i Frankrike om flåtestøtte til franskmennenes krig mot England, riktignok mot et klekkelig økonomisk vederlag. Likevel havnet Audun til slutt i galgen (1302), trolig på grunn av økonomisk svik mot kongen.

Lovboka er delt inn i ni bolker: Tingfarebolken, Kristendomsbolken, Landevernsbolken, Mannhelgebolken, Arvetallet, Landbrigden, Landsleiebolken, Kjøpebolken og Tjuvebolken. Dertil kommer et knippe såkalte retterbøter. Kristendomsbolken handler mest om arvefølgen til tronen og de edene som skulle sverges ved tronskifte. Vi får også vite at samfunnsmakten er delt mellom kirken og kongedømmet. Landslovens kristendomsbolke rommer altså ingen kristenrett i egentlig forstand. De såkalte kristenrettene,

Lovboka åpner med Prologen (det innledende kongebrevet), og starter med initialen M for Magnus (med guds miskunn etc.) Illustrasjonen viser kongen som overrekker den nye lovbooka til en representant for tingfolket. Her fra Hardenberger-håndskriftet (Codex Hardenbergianus), som inneholder Gulatingversjonen av Landsloven. Manuskriptet er datert til 1300-1350. Fra 2020 til 2023 er det utstilt i Nasjonalbiblioteket i Oslo. Manuskriptet er på utlån fra Det Kgl. Bibliotek, København, GKS 1154 fol.

Foto: Her etter Steinar Imsen, *Rex Insularum*, Bergen 2014.

Utdrag fra Landslovens Prolog:

«Magnus av Guds nåde Norges konge, sønn av kong Håkon, sønnesønn av kong Sverre, sender den verdige herre og åndelige far erkebiskop Jon og alle Guds og sine venner i Frostatingslagen Guds og sin hilsen. Dere vet, at de viseste menn fra Frostatingslagen stadig har talt med Oss at de har hørt at Vi holder på med å forbedre de fleste lovbøkene i landet med de beste menns råd, og bedt Oss om at Deres lov må få del i disse forbedringene. Men Dere skal sannelig vite, at Vi har tenkt oss godt om, både før, og særlig nå, ettersom Dere har stolt så mye på Vår klokskap og omtanke at Dere har vedtatt å overlate til Oss å ordne stoffet i lovboka, slik at Vi kunne ta fra og legge til hva Vi fant passende, med de beste menns råd (...)

Vi mener at det flere steder kunne gis full rettskjennelse (orskurd) med færre ord, hvor det tidligere ble brukt mange overflødige ord, mens andre steder trengte tillegg, der teksten på ingen måte er så klar som den må være for de mange som mangler (nødvendig) kunnskap (...)

(...) Vi stoler på vår herre Jesu Kristi nåde og den hellige Marias og den hellige kong Olavs forbønn og den rettledning Vi har fått av de skjønnsomste menn, som var hos Oss...»

Oversettelsen bygger på tekstutgaven i *Norges gamle Love bd. 2*, jf. Absalon Tarangers oversettelse av Landsloven 1915/1970).

Mannhelgebolken (om div. grovre forbrytelser som drap etc.) åpner med initialen B, som viser en drapsmann som mottar kongens landsvistbrev. Med Landsloven ble alle former for hevndrap forbudt og kongens strafferettslige monopol fastslått. Landsvist, det vil si kongens garanti for fred og rettsvern, ble innvilget drapsmenn som kvalifiserte til å sone med straffebøtene þegn og friðkaup. Drapsmannen måtte i tillegg betale erstatning til de etterlatte (gjold).

Men forut for det endelige oppgjøret måtte gjerningsmannen gjøre offentlig kjent (lyse) drapshandlingen. Deretter ble saken henvist til kanselliet, hvor drapsmannen fikk midlertidig rettsvern (grid) inntil sakens omstendigheter og skyldspørsmålet ble klargjort. Bygdefolket i jury avgjorde om drapet kvalifiserte til å bli avsonet med bøter.

Fra Codex Hardenbergianus.,

Foto: Det Kgl. Bibliotek, København, GKS 1154 fol.

Landleiebølken, som innledes med initialen E, viser jordeieren som håndtas med leilendingen ved inngåelsen av leieavtalen. Fra Codex Hardenbergianus. Foto: Det Kgl. Bibliotek, København, GKS 1154 fol.

som handler om kirkehold, og kristen sed og skikk, og som vi finner i de eldre lov-bøkene, var som nevnt overlatt til erkebiskopen i 1269. Landevernsbølken handler om forsvaret, særlig kystforsvaret (leidangen). Mannhelgebølken dreier seg om drap og annen voldskriminalitet, mens økonomisk kriminalitet behandles i Tjuvebølken. Landbrigden handler mest om odel og arveskifte, mens Landleiebølken regulerer leieforhold mellom jordeier og leilending. Kjøpebølken rommer kontraktsretten og bestemmelser om gjeld, samt behandlingen av økonomiske tvistemål. De avsluttende retterbøtene dreier seg om noen enkeltlover fra Håkon Håkonssons og Magnus Lagabøte, som det ikke er funnet plass til i de øvrige bøkene. Også Landsloven inneholder bestemmelser

hentet fra de eldre lov-bøkene, og da særlig Gulatingsloven og Frostatingsloven. Absalon Taranger har i sin oversatte utgave av Landsloven gjort oppmerksom på hvilke lovbestemmelser som er hentet fra eldre rett. Generelt er likevel Landsloven preget av mer skriftlig resonnerende juridisk uttrykksmåte og en sterkere systematikk enn de gamle lagdømmelovbøkene. Påvirkningen fra romersk og kanonisk rett er åpenbar, sier Knut Helle.

Kongemaktens og bondesamfunnets lov

Kongens myndighet og den monarkiske statens ukrenkelighet løper som en rød tråd gjennom lov-boka. Kongen skal ha straffende monopol. Å hevne seg på drapsmann blir forbudt, og anslag og ulydighet mot øvrigheten kriminaliseres og kan i mange tilfeller medføre fredløshet, det vil i praksis si dødsstraff. Men det er også slik at kongens straffende myndighet og offentlige styringsrett forutsettes forvaltet i samvirke med bondesamfunnet. Slik integrerer loven bøndene i den nye monarkiske staten, som også tar ansvar for menigmanns sosiale og økonomiske interesser. Når kongen krevde straffemonopol i drapssaker, garanterte han samtidig for at den fornærmede parten fikk erstatning. Skyldspørsmålet ble avgjort ved lokal jury. All lokal konfliktløsning i sivile saker er heretter å oppfatte som offentlig og i stor grad et bygdekommunalt anliggende. Kapitlene om eie av land, leie av land, arv, naboforhold og regulering av jordbruket veier tungt i lov-boka. Vi kan tale om en omfattende rettsliggjøring av livet på bygda.

Også landevernet er basert på samarbeid med bygdefolk. Sjøforsvaret (leidangen) var organisert i kommunale enheter, kalt skipreider. En omfattende oversikt over landets

Initialen til Landevernsbolken viser et leidangskip med krigsfolk. Bilderammen er begynnerbokstaven Þ i denne bolken: Þ(at) er upphaf at landuarnar belki... (Det er opphavet til landevernsbolken...) Fra Codex Hardenbergianus. Foto: Det Kgl. Bibliotek, København, GKS 1154 fol.

skipreider gis i Magnus Lagabøtes testamente fra 1277. Navnet skipreide kommer av bøndenes felles ansvar for å holde skip og mannskap, utrustning og proviant til leidangen. Skipreidene fikk også eget ting, og i store deler av kyst-Norge forble de rammene om det kommunale livet langt opp mot vår tid. Også i fredstid kunne kongen kreve en del av leidangsyttelsene, men ikke mer enn en «halv almenning», ifølge loven. Det er uklart hva det i praksis innebar, men i alle fall krevde det samtykke fra bøndene, og dermed også forhandlinger. Leidangplikten var med andre ord i ferd med å omgjøres til en slags skatt i fredstid. Tidligere riksarkivar Asgaut Steinnes har kalt det første kapitlet i Landevernsbolken for «ei heil skattelov», mens

Andreas Holmsen omtaler kapitlet som en kontrakt mellom kongen og bøndene. Loven bestemmer også at en av kongens menn og en «troverdig bonde» i fellesskap skal bestemme over pengene i «bondekassen».

De andre lovbøkene

Ettersom det er bondesamfunnets forhold Landsloven er opptatt av, ble det snart også nødvendig å ta hensyn til byenes behov. Byene i Norge var riktignok få og små, men skilte seg klart ut fra den omliggende landsbygda, både med hensyn til næringsliv, sosial struktur og forbindelser med en større verden. Det ble derfor utarbeidet en lov for de største byene i 1276. Byloven ble lovtatt på lagting i Bergen 12. januar 1276. Det er uvisst når den er blitt lovtatt i de andre byene, men av de 25 håndskriftene som er bevart, ser vi at både Trondheim, Oslo og Tønsberg har hatt lovboka.

Byloven følger oppsettet for Landsloven, men som bolk nr. 6 kommer Byordningen i stedet for Landebrigden, deretter Kjøpebolken i stedet for Landleiebolken, Tjuvebolken bytter plass med Kjøpebolken og Farmannaloven med Tjuvebolken. De delene av Landsloven som gjaldt bygde- og bondesamfunnet, er med andre ord byttet ut. I Byloven har man særlig vært opptatt av å regulere alle de utenlandske kjøpmennenes rettigheter og plikter. Mange av dem leide hus i byen og overvintret, og i prinsippet skulle disse utlendingene bære de samme offentlige byrdene som de innfødte bymennene.

Også Byloven forutsetter et kommunalt samvirke mellom bymennene og kongemakten. Blant annet bestemmer loven at det skal være et byting for alle, og et råd av bymenn ledet av kongens mann, kalt gjald-

ker (seinere byfogd). Akkurat som Landsloven har hentet stoff fra Frostatingsloven, har Byloven lånt enkelte bestemmelser fra Bjarøkøyretten, som var Trondheims gamle bylov.

Landsloven inneholder også vidtrekkende nye bestemmelser om den kongelige lokalforvaltningen, tingordningen og rettshåndhevelsen i sin alminnelighet, men gir ingen fullstendig og systematisk framstilling av rikets konstitusjon og forvaltningsrett. Da må vi søke til hirdloven. Hirden var fellesskapet av kongens håndgangne menn, menn som hadde sverget kongen troskapsed og blitt hans vasaller. Hirden dannet dermed rammen om rikets verdslige aristokrati, og den gjaldt kongens menn både i Norge og ute i skattlandene. Arbeidet med hirdloven pågikk trolig parallelt med landslov og bylov, og resulterte i den såkalte Hirdskræen, som forelå seinest i 1277. Også Hirdskræen er en sammenstilling av gammel og ny rett. Enkelte bestemmelser vitner om ei tid da kongen fortsatt var krigerflokkens leder. Men det meste handler om kongen av Guds nåde, den rettferdige herre over rike og folk. Allerede i begynnelsen understrekes kongens suverene rett til å befale, og folkets plikt til å tjene. En særlig tjenesteplikt har hirdmennene, som til gjengjeld nyter visse privilegier. I mange av kapitlene framtrer hirden som hoff, og hirdmannen som en høvisk hoffmann. Skikkelsen er vel kjent fra seinmiddelalderens ballader. Hirdloven er blitt vedtatt på et hirdstevne og ikke blitt offentliggjort på lagtingene. Hirdloven var dermed et internt anliggende mellom kongen og hans menn.

En viktig side ved hirdloven var innføringen av skriftlighet i rettsliv og forvaltning, både lokalt og sentralt. Dette ble ytterligere utvidet

Også kristendomsbolken innledes med initialen B, som viser en konge og en biskop med sine respektive myndighetstegn, sverdet og staven. Fra Codex Hardenbergianus. Foto: Det Kgl. Bibliotek, København, GKS 1154 fol.

under kong Magnus' sønner, særlig Håkon V Magnusson, og skapte grunnlag for det vi kan kalle en riksomfattende skrift-offentlighet, som også menigmann etter hvert fikk del i. Tusenvis av dokumenter fra slutten av 1200-tallet til slutten av 1500-tallet vitner om dette. Det meste av dette materialet er publisert i *Diplomatarium Norvegicum*. Dessverre er det få brev fra Trøndelag som kan dokumentere at bygdefolk deltok i det lokaloffentlige livet. Dette skyldes trolig kirkens dominerende stilling som jordeier

og etter hvert også som regional øvrighet. Kirkens interesser overskygger det meste i kildene fra Trøndelag.

Kongemakt, lovgivning og statsutvikling

At de norske kongene først i 1260-70-åra framstår som landets lovgivere, betyr likevel ikke at de tidligere hadde stått utenfor arbeidet med landets lover. Knut Helle har sannsynliggjort at man allerede i Olav Kyrres tid (1066-93) begynte å skriftfeste lovene, noe som må bety at vi seinest ved midten av 1100-tallet kan tale om offisielle lov bøker. At kongemakten har stått bak nedskrivningen av den eldste bevarte lov boka, Gulatingsloven, er utvilsomt. Den er fra Magnus Erlingssons tid (1160-åra). Den eldre Gulatingsloven rommer dessuten tronfølge loven av 1163, som tilskrives kong Magnus, erkebiskop Øystein Erlendsson, kongens far, Erling Skakke, og landets fremste menn. Tronfølge loven ble vedtatt på et riksmøte i forbindelse med Magnus Erlingssons kroning. Ifølge kong Sverre fantes det som nevnt ei lov bok for trønderne, som likeledes var nedskrevet på initiativ fra kongemakten. Denne lov boka kan ha blitt til omtrent samtidig med den bevarte lov boka for Gulatinget. Trolig har erkebiskop Øystein laget en egen kristenrett for Nidaros bispedømme. I striden med kong Sverre viste Øystein til sin lov bok, kalt Gullfjær, og ellers til den felleskirkelige kanoniske retten og pavens autoritet. I spørsmålet om kristenretten går det i så fall en linje fra erkebiskop Øystein Erlendsson i 1160-70-åra og fram til erkebiskop Jon Raude hundre år seinere.

De bevarte lovtekstene i Norge vitner om

hvordan kongemakten fra slutten av 1000-tallet gradvis har tiltatt seg lovgivende myndighet, inntil kongene i 1260-åra endelig framstår som rikets ubestridte lovgivere av den verdslige retten. Lovgivningen vitner dermed om rikskongedømmets omdannelse til det vi kan kalle en monarkisk stat i andre halvdel av 1200-tallet. Kirkens lovgivningsmyndighet skal vi la ligge her.

Kongens skattland og grenseland

Fra nettverksrike til monarkisk stat

1260-70-åra markerer også et viktig skille i den norske kongens forhold til de norrøne landene vest i havet og til våre nordiske naboer. I 1261 ga grønlendingene seg under den norske kongen, året etter fulgte islendingene. Ved freden i Perth 1266 ble kong Magnus og Alexander III av Skottland enige om at de norrøne samfunnene vest for Skottland skulle bli skotske, mens øyene i nord (Orknøyene og Shetland) skulle forbli under den norske kongens herredømme.⁴ Heretter besto den norske kongens rike av to deler: Norge og skattlandene. Bare få år etter at det ble trukket ei riksgrense mellom den norske og skotske kongens rike gjennom sundet mellom Skottland og Orknøyene, Pentland Firth (gno. Pétlands- fjordr), ble det også trukket ei fast grense mellom Norge og Sverige helt opp til, og inkludert, Jemtland.

De norrøn-britiske landene hadde lenge hatt status som kongelige skattland. Trolig går skattlandsforbindelsen tilbake til andre halvdel av 1000-tallet, seinest til Magnus Berrføtts tid (1093-1103). De kalles «tributtøyer» i *Historia Norwegie* fra ca. 1160-70. Øyene

⁴ Man og Hebridene skulle fortsatt ligge under erkebiskopen i Nidaros, og øyene ble ikke formelt overført til erkebispetet i St. Andrews (Skottland) før i 1472.

Kjøpebolken starter som de fleste bolkene med P, og inne i initialen ser vi en situasjon hvor det trolig dreier seg om handel med tekstiler. Her fra Codex Hardenbergianus. Foto: Det Kgl. Bibliotek, København, GKS 1154 fol.

hadde vært styrt av egne fyrster, og de hadde hatt sine egne lover og samfunnsordninger. Den norske kongen hadde med andre ord bare hatt et formelt overherredømme over disse landene, og nå og da mottatt tributt fra sine underordnede jarler og konger. Flere av orknøyjarlene og kongene på Man og Suderøyene (Hebridene) har dessuten sverget troskap også til engelske og skotske konger. Jarlene på Orknøyene holdt den nordligste delen av det skotske fastlandet, Caithness (gno. Katanes), under den skotske kronen. Det var imidlertid bare en formalitet ettersom jarlene fram til midten av 1200-tallet styr-

te denne delen av jarledømmet uten innblanding fra den skotske kongen. Dessuten var også denne «skotske» delen av jarledømmet fram til slutten av 1200-tallet et reint norrønt samfunn. Først mot slutten av 1100-tallet begynte den norske kongemakten igjen å vise muskler ute i skattlandene. Det toppet seg med Håkon Håkonssons mislykte tokt til Skottland i 1263. Da han døde på Orknøyene det året, var fortsatt hans rike vest i havet bare et løst sammenføyd nettverk av selvstendige land.

De norrøn-britiske folkene hadde følgelig ikke vært den norske kongens undersåtter. Dette skulle forandre seg i løpet av 1260-åra. Ikke bare fikk kongens skattlandsrike en klarere norrøn-atlantisk profil. Den norske kongen ble også skattlandsfolkernes umiddelbare herre. De ble hans undersåtter på linje med nordmennene, men de ble fortsatt betraktet som egne folk. Skattlandene ble for øvrig ikke oppfattet som en del av Norges rike før 1450. De tilhørte kongen, ikke Norge eller nordmennene. Det var først mye seinere at man begynte å omtale det hele som «Norges rike og dets biland», slik det heter i Kielfreden mellom den danske-norske og svenske kongen fra 1814. Og «Norgesveldet», som et slags norsk imperium, var noe norske historikere fant på etter 1814.

For å sikre det kongelige herredømmet over dette geografisk sett enorme og etnisk heterogene området satset kong Magnus og hans to sønner på å bygge skattlandene inn i en felles monarkisk stat. I dette arbeidet ble lovgivningsspørsmålet sentralt.

Kongens lov utenfor Norge

Lovsituasjonen i skattlandene før Magnus Lagabøtes tid er uklar. Riktignok forteller

tradisjonen at islendingene allerede tidlig på 900-tallet skapte sin egen lov etter mønster av Gulatingsloven. Hva dette i praksis innebar, vet vi mindre om. Islendingene hadde heller ingen offisiell lovbok for hele landet i den såkalte fristatstida før 1262. Enkeltlover er imidlertid blitt nedskrevet alt i begynnelsen av 1100-tallet. De fleste islendingene vil nok vise til Grágás som landets lovbok før kongemakten overtok. Men deres Grágás er til forskjell fra trøndernes Grágás ingen offisiell lovbok. Islands Grágás er et seinere navn på to «private» lovsamlinger, Konungsbók og Staðarhólsbók, som i nyere tid er blitt sammenredigert til én lovsamling, og gitt status som landets lovbok før den norske kongens maktovertakelse. Disse to lovsamlingene er blitt til etter 1250, kanskje så seint som i Magnus Lagabøtes tid. Den tyske historikeren Lena Rohrbach mener at arbeidet med å samle landets lover var påvirket av forhandlinger med den norske kongemakten om nye lovbøker.

Mye kan tyde på at færøyingene har brukt Gulatingsloven allerede i andre halvdel av 1100-tallet. Når det gjelder de norrøn-britiske skattlandene, vet vi lite. Shetland var fram til 1195 en del av jarledømmet på Orknøyene, mens Man og Suderøyene (Hebridene) lå under norrøne småkonger fram til 1265. Forholdene på øyene i vest vitner om retts-tradisjoner med både norrøne og felles norrøn-britiske trekk. Det norrøne Britannia hadde siden vikingtida utgjort et konglomerat av små fyrstedømmer, hvor konger og jarler hadde styrt seg selv. Mot slutten av 1100-tallet var de liksom Norge i ferd med å utvikle statlige trekk, men på sine egne premisser. Orknøyjarlene fikk sin egne helgener (Magnus og Ragnvald) og sitt eget skattesystem. Man-kongene bygde mektige fest-

ninger. Den siste av dem, kong Magnus Olavsson (1252-65), rakk å få nedskrevet kongedømmets historie på latin før han døde (*Mankrøniken*). Vi kan likevel ikke utelukke at Shetland, liksom Færøyene, ble preget av den eldre Gulatingsloven etter at landet ble skilt fra Orknøyene, og lagt direkte under kongelig norsk styre i 1195.

Allerede i 1271 ble den reviderte Gulatingsloven av 1267 innført på Færøyene og Island. Når vi antar at Færøyene før 1271 hadde hørt under den eldre Gulatingsloven, er det fordi færøyingene satte som betingelse for å akseptere den nye kongelige lovboka, at de skulle få beholde sin gamle «bunadarbolck». Det var den delen av den gamle loven som dreide seg om sauehold og hvalfangst og Færøyenes spesielle næringsforhold. Ellers gikk det greit med innføringen av den nye kongelige loven på Færøyene. Men på Island ble det bråk. Det var først etter en ganske hard dragkamp at loven ble akseptert. Alt dette er levende skildret i Árni Þorlákssons (Arne Torlakssons) saga. Han var biskop i Skálholt og arbeidet for kongens sak i 1271. Den nye loven snudde opp ned på islandsk samfunnsliv. Systemet med hevndrap ble avskaffet, og landet fikk et retts- og domstolsystem etter norsk mønster med lagting og bygdeting, lagmenn og sysselmenn. Av det gamle Alltinget var det bare navnet igjen etter 1271, da islendingenes landsting ble omdannet til et lagting. Den islandske versjonen av den reviderte Gulatingsloven kalles i dag Járnsiða (Jernsida). Den er også viktig for oss fordi det ikke er bevart noen norske eksemplarer av den nye Gulatingsloven, bortsett fra et par eksemplarer av kristenrettene.⁵ Det er også i Járnsiða at vi finner den eneste teksten til Hákon Hákonssons tronfølgelov av 1260, som ble vedtatt på Frostatinget, og som fast-

slo at Norge heretter skulle være et automatisk arvekongedømme, og at Øretinget i Trondheim skulle være norsk rikshyllingsting.

Ni år seinere kom som nevnt kongens utsending Lodin Lepp til Island med Landsloven, og det ble ikke mindre leven nå enn i 1271, og denne gangen stilte biskop Arne seg på sine landsmenns side. Men etter ett år var alt på plass. Den nye lov-boka fikk navnet Jónsbók etter lagmannen Jón Einarsson, som kom i følge med Lodin Lepp. I mange saker ga kongen etter for islendingenes krav. Mye av lovstoffet i de to lovsamlingene som utgjør Grågås, ble innarbeidet i den nye lov-boka.

Landsloven ble også innført i de andre skattlandene, men det er uvisst når det skjedde. Trolig har både Shetland og Orknøyene fått den nye lov-boka tidlig i 1290-åra. I 1298 ble nemlig lagmannen på Shetland oppnevnt sammen med biskopen på Færøyene til å lage utkast til en ny lov om sauehold, hvalfangst m.m.. Den skulle erstatte den eldre bunadarbolken i færøyingenes utgave av Gulatingsloven fra 1271. Arbeidet med den nye særloven, som fikk navnet Sauebrevet, hadde trolig sammenheng med innføringen av Landsloven. Kongen har altså, både på Island og Færøyene, og sannsynligvis også i de andre skattlandene, ønsket å tilpasse den norske lov-boka til lokale forhold. I 1298 hadde også Orknøyene fått egen lagmann, noe som tyder på at Landsloven allerede var innført der. Den shetlandske historikeren Brian Smith har påvist hvordan tingordningen ble omorganisert etter norsk mønster. Året etter ser vi også at det norske takseringssystemet

for skatt med bruk av landskyldmålet merkebol, er innført på Shetland. Og som nevnt har Jemtland fått sin versjon av lov-boka seinest i Håkon Vs tid, og da med et tillegg om elgjakt.

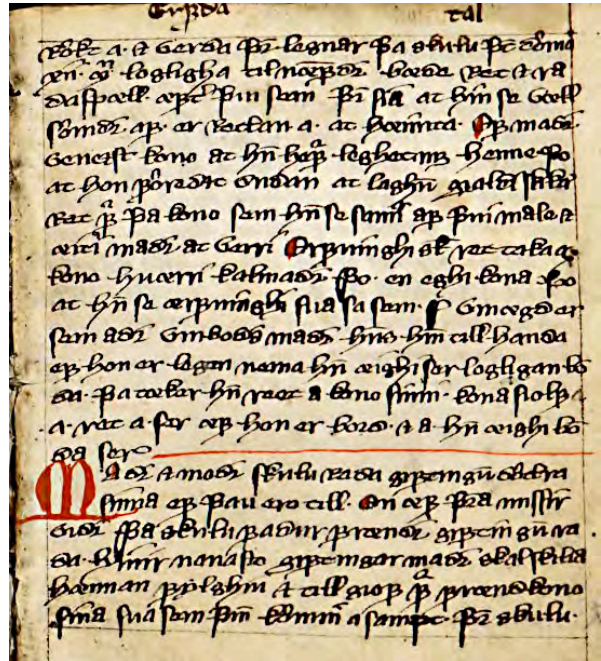
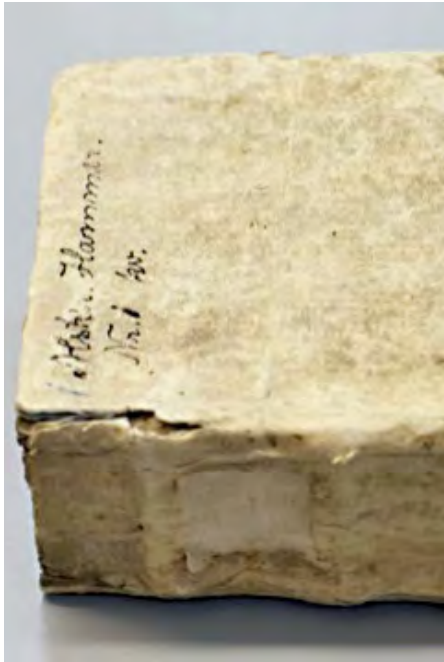
Ved århundreskiftet 1299/1300 utgjorde dermed kongens rike et felles lovområde med ensartede domstols- og styringsordninger. Innføringen av Landsloven skjedde under forhandlinger med landsfolkene, og det ble tatt hensyn til de enkelte skattlandenes spesielle forhold. Ute i skattlandene fikk Landsloven et lengre liv enn den norske kongemakten. På Orknøyene og Shetland ble Magnus Lagabøtes lov avskaffet først i 1611 etter vedtak i det skotske parlamentet. Da hadde skattlandene ligget under den skotske kongens styre siden 1468 og 1469. Fortsatt er enkelte bestemmelser fra den gamle norske loven å regne som gyldig rett på øyene nord for Skottland. På Island har Jónsbók dannet grunnlaget for landets rettsordning helt opp mot vår tid.

Landsloven og lovgivningen etter Magnus Lagabøte

Håndskriftene

Landsloven er overlevert i et 40-talls forholdsvis fullstendige avskrifter fra middelalderen. Et par kopier av den norrøne teksten er også foretatt på 1500-tallet. Hertil kommer et stort antall fragmenter av middelaldersk opphav og en mengde seinere tekstdeler av liten språklig eller historisk interesse. En fullstendig oversikt over materialet og tekstenes mulige proveniens (opphav) og tradering (overlevering) fins i første bind av den nye utgaven av Landsloven. De aller

⁵ I R. Keyzers og P.A. Munchs utgave av *Norges gamle Love* (bd. 1, 1846) brukes navnet Håkonarbók om denne første islandske lov-boka, da utgiverne mente at dette var Håkon Håkonssons islandske lov. Keyzers og Munchs standpunkt er for lengst utdatert.

Dette handskriftet av Landsloven, Codex XA HA Qv. 1, var i kanselliråd Christopher Hammers (1720–1804) store boksamling. Da han ikke hadde livsarvinger, testamenterte han både boksamlingen og formuen sin til Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim. Kopien er heftet i grått pappbind, har med register, men er uten delene «rettebøter» og «epilog». Kopien ble skrevet i slutten av 1300-tallet. Codex XA HA Qv. 1. Kilder: NTNU Universitetsbiblioteket og Norsk biografisk leksikon. Fotograf: Nils Kristian Eikeland, NTNU Universitetsbiblioteket.

fleste tekstene er overleverte i avskrifter fra første halvdel av 1300-tallet. Det gjelder også de norrøne fragmentene. Et par av tekstene kan være fra slutten av 1200-tallet, eller til og med fra ca. 1280 (Frostatingsversjonen og Eidsivatingsversjonen). Noen få kan dateres til andre halvdel av 1300-tallet. Det er ingen tekster fra 1400-tallet.

Førsteutgaver fins altså ikke, selv om et par av tekstene kan ha vært skrevet ned alt i Magnus Lagabøtes tid. Men det må ha foreligget flere «urtekstutgaver» ved hoffet i Bergen, hvor kongens rådgivere og skrivere for det meste holdt til i kong Magnus og kong Eiriks tid. I Oslo var Håkon Vs kanselli et laboratorium for hans hektiske virksom-

het som lovgiver fram til 1319. Mange av tekstene fra de første tiåra på 1300-tallet har østnorske språktrekk. Også i Trondheim er Landsloven blitt kopiert tidlig på 1300-tallet. Den eldste bevarte Frostatingsteksten er trolig skrevet i Bergen, skjønt det kan ikke utelukkes at det dreier seg om en skriver ved erkebispesetet i Nidaros. Språket er blitt tolket som nordvestlandsk, og fram til 1622 hørte Møre til Nidaros bispedømme, Trondheim stift. Vi må anta at Magnus Lagabøte brakte med seg et eksemplar av Landsloven skrevet i kongens kanselli i Bergen til Frostatinget i 1274.

Et nesten fullstendig manuskript fins i Viten-skapselskapet i Trondheim. Det inneholder

Tjuveri kunne medføre brutal korporlig straff. Her ser vi en tjuv som piskes (kakstrykes) som innledning til tjuvebolken. Fra Codex Hardenbergianus.

Foto: Det Kgl. Bibliotek, København, GKS 1154 fol.

eidsivatingsversjonen av Landsloven og er skrevet ca. 1380. Manuskriptet har også et tillegg skrevet i første halvdel av 1400-tallet. Her er det avskrifter av blant annet Borgartings nyere kristenrett og Sættargjerden i Tunsberg (fra 1277), samt en rekke kongelige retterbøter.⁶ Vitenskapsselskapets landslovtekst er skrevet på sørøstnorsk, noe som peker

i retning av Oslo eller Tønsberg som opphavsted. Fra Håkon Vs tid huset Mariakirken i Oslo kongens kanselli, men også Mikaelkirken på Tønsberghus hadde status som kongelig kapell og med et kollegium av prester. I lange perioder fram til 1360-åra bodde kongefamilien i Tønsberg. Ellers er den språklige variasjonen i lov materialet stor, og dialektforskjellene knytter lovhåndskriftene til forskjellige skrivemiljøer. I mange av lovbøkene er det også tekstinnslag med dialektmerker fra flere landsdeler. Vi kan vanskelig vite hvorfor det mangler landslovavskrifter fra tida etter 1400. Det kan ha sammenheng med at sentralmyndighetene hadde flyttet ut av landet, og at lokale retts- og øvrighetsinstanser var tilstrekkelig forsynt med lovbøker.

Alle lagstolene har hatt eksemplarer av Landsloven. I lagstolenes lovbøker er det ofte ført inn seinere enkeltlover. Dessuten er mange av lovbokmanuskriptene blitt bundet sammen med andre håndskrifter i store samlebind. Lovbøkene var bruksbøker, og mange av dem er blitt oppbevart ved lagstolene fram til slutten av 1500-tallet. Da begynte kongens menn i Norge å samle inn gamle lovhåndskrifter, som de sendte videre til København. Det gjelder eksempelvis det kjente Hardenbergerhåndskriftet, som nå er lånt ut til Nasjonalbiblioteket i Oslo, og som ønskes tilbakeført til Norge.⁷ Både historisk interesse og praktiske behov lå bak øvrig-

⁶ Sættargjerden i Tunsberg kalles den generalavtalen som ble inngått mellom kongemakt og kirke ved kong Magnus Lagabøte og erkebiskop Jon Raude på Tønsberghus 1277. Slike tidslige avtaler mellom kirke og stat kalles for konkordater. Allerede i 1273 var Magnus og Jon blitt enige om en avtaletekst, og i 1274 tok erkebiskopen med seg denne til Lyon for å få den godkjent av paven. Da Jon kom hjem seinhøstes, kunne ikke Magnus akseptere de betingelsene som erkebiskopen, etter råd fra paven, satte for å godkjenne avtalen. Den ble så ble forkastet av kongen. Nye forhandlinger førte fram til den endelige avtalen 1277.

⁷ Det kan nevnes at også et annet lovhåndskrift, nemlig Magnus Lagabøtes Hirdskrâ, som trondheimskanniken Hans Simonsen eide omkring 1550, kom til lensherren på Bergenhus omtrent samtidig med Hardenbergermanuset. Det var Hans' bror, Jon Simonsson, som skaffet til veie dette manuset. Jon var lagmann på Agder, og leverte samtidig inn en moderne «danskpreget» oversettelse av Hirdskrâen. Opprinnelig er dette manuskriptet blitt til i kongens kanselli i Oslo, og teksten er skrevet på et slags østnorsk. Hvordan det er kommet til Trondheim, vet vi ikke. Det er for øvrig det eldste komplette eksemplaret av Magnus Lagabøtes hirdlov, og er liksom Hardenbergermanuset ønsket hjem igjen til Norge.

Arvetallet, som handler om arv og ekteskap, starter med en initialen H og viser det unge parets håndslag ved inngåelse av festermålet. Festermålsavtalen gjaldt det økonomiske forholdet mellom ektefellene og deres foreldre og nære slektninger. Innledningsvis heter det at far og mor skal råde for sine døtres giftermål om de er til. Men om de er døde, da skal de nærmeste farsfrender og morsfrender råde for giftermålene. Festermålet ver den egentlig rettsstiftende del av ekteskapsinngåelsen, som ble fullbyrdet gjennom bryllupet. Kirkens medvirkning var ikke nødvendig ved ekteskapsinngåelsen, men trolig har presten ofte vært til stede ved festermålet. For øvrig regnet kirken avtalen mellom mannen og kvinnen og gjennomført samleie som de egentlige ekteskapsstiftende handlinger.

Fra Codex Hardenbergianus, foto: Det Kgl. Bibliotek, København, GKS 1154 fol.

hetens innsamling av gamle lovhåndskrifter i andre halvdel av 1500-tallet. For mange var det gammelnorske lovspråket vanskelig å forstå, og som forberedelse til en omfattende revisjon av Landsloven ble det gjennomført en rekke oversettelser av de norrøne tekstene.

Lovens lange liv

Landsloven dannet ramme om norsk og norrønt rettsliv i hundrevis av år.⁸ Men det betydde langt fra at kongene sluttet å gi nye lover. Tvert imot er tida etter kong Magnus, og da særlig hans sønner (1280-1319), pre-

get av omfattende nylovgivning. I prinsippet ble de nye lovene oppfattet som tillegg til og forbedringer av lovbooka. Slike rettsforbedringer kaltes retterbøter. Termen «skipan» forekommer også, men helst om forordninger av forvaltningsmessig karakter. Mange av disse skipanene kan betraktes som tillegg til hirdloven. Flere av tilleggslovene ble også gjort gjeldende ute i kongens skattland, og ikke få gjenfinnes i islandske håndskrifter. Noen av disse «norske» retterbøtene er bare kjent fra det islandske diplomaterialet. Disse retts- og forvaltningsdokumentene har

⁸ Begrepet «norrøn» er vanlig i kildene fram til 1400. Det brukes både om folk og språk. En norrøn mann var for islendingene en nordmann. Norrønt språk var det felles språket som ble talt over hele den norske kongens rike. Fortsatt omtalte orknøyingene og shetlendingene sitt gamle språk som «norn» på 1400-1500-tallet. Men etter 1400 begynner islendingene å kalle nordmennenes språk for «norskr». Når den norrøne tradisjonen tok slutt, kan det nok herske forskjellige meninger om, men 1350 er i alle fall ingen slik grense.

bidratt til å binde kongens rike sammen. Til og med ute på Grønland har kongens sysselmann nektet å sende videre kongens skattevarer da den norske skipperen som skulle hente varene, ikke kunne dokumentere oppdraget. Og da er vi på slutten av 1300-tallet.

Landsloven var heller ikke bare et instrument for utøvelse av kongemakt. Den skulle også ta vare på vanlige folks interesser. Og den dannet ramme for all slags konfliktløsning og offentlig liv i lokalsamfunnet fram til slutten av 1600-tallet. Brevmaterialet fra seinmiddelalderen vitner om at mange bønder har kjent godt til loven, ikke minst slikt som gjaldt arv og eiendom, skifte og naborelasjoner.

Bygdefolk har også medvirket i den straffettslige delen av drapsprosessen som vitner og jury. Noen rettergang (domstolsbehandling) var det imidlertid ikke tale om. Den endelige beslutningen ble fattet administrativt i kongens kanselli. Og i erstatningsoppgjøret etter straffeprosessen, som ble behandlet som andre sivile tvistemål, har de etterlatte sammen med bygdefolk spilt hovedrollen. De fremste av bygdas folk har også kunnet lese og skrive, og er blitt autorisert som lekdommere og bygdetillitsmenn. Lagrettemenn kalles de gjerne. Gjentatte ganger vises det til lovboka som hjemmel for folkets rett i møte med en kravstor og urimelig øvrighet. Dette fenomenet er også velkjent fra Island, hvor landets lovbok ble brukt for å hindre at kongemakten overskred rettens grenser. Jónsbók, som islendingene hadde kjempet mot i 1281, skulle alt under Håkon V bli islendingenes viktigste vern mot en makthungrig kongemakt.

Det gikk mange hundre år før Landsloven ble erstattet av ei ny landsdekkende lovbok. Christian IVs norske lov av 1604 er i det

vesentligste en dansk oversettelse av Magnus Lagabøtes lov. Ikke før i slutten av 1680-åra fikk vi ny lovbok. Christian Vs Norske Lov kom få år etter Christians Danske Lov. Men Norske Lov innebar ingen fullstendig harmonisering av dansk og norsk rett. Også i Norske Lov er mye gammelt lovstoff ført videre. Absalon Taranger viser i sin utgave av Landsloven fra 1915 (1970) at viktige deler av Landsloven fortsatt gjaldt ved unionsoppløsningen i 1814. Samfunnsforholdene i de to rikene var så forskjellige at et brudd med gammelnorsk rettstradisjon ikke var mulig. Kong Magnus' lovbok skulle få et langt liv også ute i skattlandene, selv om disse landene gradvis falt fra Norge etter 1468. Den dag i dag er fortsatt deler av den felles norske loven gjeldende rett på de skotske Nordøyene, blant annet allemannsretten og en rekke andre rettsforhold som går under fellesbetegnelsen Udal Law (odelsrett).

Epilog

Det kan argumenteres for at Landsloven har vært vel så viktig i vår nasjonale historie som Grunnloven av 17. mai 1814. Grunnloven ble endret allerede 11. november samme år da unionen med Sverige ble stadfestet. Uansett maigrunnlov eller novembergrunnlov har 1814-grunnloven stått seg godt i mer enn to hundre år, ikke minst som følge av den norske grunnlovkonservatismen. Grunnloven er blitt oppfattet som et vern for nasjonal suverenitet. Ikke desto mindre har vi etter krigen gitt åpninger som kan sies å undergrave Grunnlovens posisjon. Allerede i 1962 ble daværende § 93, nå § 115, endret med tanke på et mulig norsk medlemskap i det som den gang het EEC, i dag EU. I de siste tiåra har derfor Norge måttet godta lover og regler gitt av institusjoner utenfor Norge.

Landsloven i sin helhet holdt stand i mer enn fire hundre år. Den sto urokket i det kritiske hundreåret etter det politiske selvstendighetstapet i 1537 og helt fram til slutten av 1600-tallet. Heller ikke det dansk-norske eneveldet maktet å bryte med den gammel-norske rettstradisjonen. Landsloven sikret nordmenns rett og rettigheter og bøndernes delaktighet i lokalt styre og stell langt opp mot vår egen tid. Vedtaket på riksmøtet i København 1536 om at Norge heretter bare skulle ha status på linje med de danske provinsene, ble en papirbestemmelse. Ikke ble bestemmelsen offentlig kjent i samtida, og heller ikke ble den forsøkt gjennomført. Etter erobringen av Norge la Christian III seg på en samarbeidslinje med nordmennene. Men den norske kirken forsvant, og Norge ble del av et felles dansk-norsk kirkevesen. Norge forble et rike for seg under den danske kronen, og nordmennene ble betraktet som et folk for seg.

Men alt lenge før suverenitetstapet i 1537 fikk Landsloven status som nasjonalt

samlingsmerke. Røttene til det som skulle bli en norsk nasjon ligger langt tilbake i tid, og vi vet ikke når nordmenn flest begynte å se på seg selv som et eget folk. Sikkert er det imidlertid at det først er i seinmiddelalderen, at patriotiske følelser og forestillinger kan dokumenteres blant nordmenn flest. Paradoksalt nok kan vi si at 1300-1400-tallets unioner bidro til å skape en norsk nasjonalfølelse. Landsloven ble, etter dannelsen av Kalmarunionen (1397), en nasjonal identifikasjonsmarkør. I alle konfrontasjoner mellom bygdefolk og representanter for de nye unionsmyndighetene viste nordmennene til Landsloven, også kalt Norges rikes lovbok. Etter at den egne kongemakten i 1380 flyttet ut av landet, var det lovboka, og kirken, som holdt riket sammen. Kong Magnus' lovbok skulle få et lengre liv enn den norske kirken, som forsvant i 1537.

Steinar Imsen (f. 1944) er professor emeritus ved NTNU, med senmiddelalderen og tidlig moderne tid som sitt spesialområde.

Litteratur

- Andersen, Per Sveaas, *Nordisk innvandring, bosetning og samfunnsdannelse på Isle of Man i middelalderen*, *Collegium Mediaevale*, vol. 8 (1995/1), Oslo 1996.
- Boulhosa, Patricia Pires, *Layout and the Structure of the Text in Konungsbók*, i L. Rohrbach (red.), *The Power of the Book. Medial Approaches to Medieval Nordic Legal Manuscripts*, Berlin 2014.
- Crawford, Barbara E., *The Northern Earldoms. Orkney and Caithness from AD 870 to 1470*, Edinburgh 2013.
- Eithun, Bjørn et al. (utg.), *Den eldste Gulatingslova*, *Norrøne tekster* nr. 6, Riksarkivet, Oslo 1994.
- Gundersen, Dag og Finn Hødnebo, *Sverres saga, Norges kongesagaer* bd. 3, Oslo 1979.
- Hagland, Jan Ragnar og Jørn Sandnes, *Frostatingslova*, Oslo 1994.
- Hagland, Jan Ragnar og Jørn Sandnes, *Bjarkøyretten*. *Nidaros eldste bylov*, Oslo 1997.
- Hallager, Fr. og Brandt, Fr., *Kong Christian den fjerdes Norske Lovbog af 1604*, Christiania 1855.
- Halldórsson, Ólafur, *Jónsbók. Kong Magnus Hákonssons Lovbog for Island*, Odense 1970.
- Halvorsen, Eyvind Fjeld et al. (utg.), *De eldste østlandske kristenrettene*, *Riksarkivet, Norrøne tekster* nr. 7, Oslo 2008.
- Helle, Knut, *Gulatinget og Gulatingslova*, Leikanger 2001.
- Holmsen, Andreas, *Nye studier i gammel historie*, Oslo 1976.
- Hødnebo, Finn, *Håkon Hákonssons saga, Norges kongesagaer* bd. 4, Oslo 1979.
- Imsen, Steinar, *Skipreide*, i S. Imsen og H. Winge, *Norsk historisk leksikon*, Oslo 1999.
- Imsen, Steinar, *Hirdloven til Norges konge og hans håndgangne menn*, Riksarkivet, Oslo 2000..
- Imsen, Steinar, *Kongemakt og skattland*, Oslo 2018.
- Jones, Michael, «Notions of 'udal law' in Orkney and Shetland: From medieval Norse law to contested vestiges of customary rights within Scots law», i S. Imsen (red.), *Legislation and State Formation. Norway and its neighbours in the Middle Ages*, Trondheim 2013.
- Karlsson, Gunnar et al. (utg.), *Grágás. Lagasafn íslenska þjóðveldisins*, Reykjavík 2001.
- McDonald, Andrew R., *Manx Kingship in its Irish Sea Setting 1187–1229. King Rognvaldr and the Crovan Dynasty*, Dublin 2007.
- Norges gamle Love indtil 1387, bd. I-IV, Christiania 1846-1885.
- Prebensen, N. og Hj. Smith, *Forarbejderne til Kong Christian den Femtes norske Lov*, Christiania 1887.
- Rindal, Magnus og Bjørg Dale Spørck (utg.), *Kong Magnus Hákonsson Lagabøtes landslov*, bd. 1-2, Arkivverket, *Norrøne tekster* nr. 9, Oslo 2018.
- Robberstad, Knut, *Gulating Lovi*, Oslo 1937.
- Rohrbach, Lena, «Matrix of the Law? A material Study of Staðarhólsbók», i L. Rohrbach (red.), *The Power of the Book. Medial Approaches to Medieval Nordic Legal Manuscripts*, Berlin 2014
- Sandnes, Jørn, «Slaget på Stiklestad i lys av Frostatingslovens motstandsbestemmelser», i *Kongsmenn og krossmenn. Festskrift til Grethe Authén Blom*. Trondheim 1992.
- Smith, Brian, *Toon and Tenants. Settlement and society in Shetland, 1299-1899*, Lerwick 2000.
- Smith, Brian, «On the nature of things: Shetland's law courts from the Middle Ages until 1611.» *The New Shetlander*, no. 250 (2009)
- Spørck, Bjørg Dale, *Nyere norske kristenretter* (ca. 1260-1273), Oslo 2009.
- Steinnes, Asgaut, *Gamal skatteskipnad i Noreg*. Fyrste luten, Oslo 1931.
- Stefansson, Gunhild og Magnus, *Biskop Arnes saga*, Oslo 2007
- Storm, Gustav. *Islandske Annaler indtil 1578*, Christiania 1888.
- Taranger, Absalon, *Magnus Lagabøtes Landslov*, (Kristiania 1915) Oslo-Bergen-Tromsø 1970.
- Vandvik, Eirik, *Latinske dokument til norsk historie*, Oslo 1959.